

I.

Máig rejtély, hogyan jutott Ady a naiv debreceni verseskönyvétől országháborító első könyvéig, ahonnan pályáját igazán számítani szoktuk, az *Új Versekig*. Igaz, keveset is foglalkoztak a fejlődésével, érthetően, hiszen korai műveit kevésre becsülték. Amily mértékben azonban az Ady-kultusz nőtt, a kutatók egyre korábbi munkáiban ismerték fel zsenijét. Schöpflin Aladár a közfelfogást fejezte ki, mikor azt írta, hogy első könyvében „egyetlen nyomát sem lehet felfedezni a későbbi Adynak és nagyon kevés nyomát általában a költőnek”; csak nagyváradi, majd párizsi tartózkodása ébresztette fel benne a zsenit. (Ady, 2. kiad., 1945. 21., 22., 28. l.) Szerb Antal éles fogalmazása szerint Ady első verseskönyve „egyike irodalomtörténetünk nagy rejtélyeinek. Nehéz megérteni, hogyan nőhetett Ady Adyvá, ilyen semmit nem ígérő kezdet után.” „Tudomásul kell vennünk, hogy itt ugyanaz a mindennapi csoda történt, ami a kertünkben minden tavasszal: a mag kivirágzott, Ady Adyvá nőtt.” (Magyar irodalomtörténet, 1934, II. 173. l.) De míg szerinte Ady a nagyváradi *Még egyszer*-ben jelentkezik először, Kardos László egy kis cikkében már 1921-ben megsejti, hogy Ady 1899-es verstermése áthidalja a *Versek* és a *Mégegyszer* közti űrt (Magyar Írás, 1921. aug.), Földessy Gyula (Ady minden titkai, 1949, 292. l.) meg éppenséggel úgy vélekedik, hogy már a *Versekben* rábukkanunk nagy talentumot eláruló költeményekre, Bóka László pedig azt írja: „A pályakezdő Ady útja és a későbbi, költészete teljes fegyverzetében küzdő Ady között koránt sincs olyan nagy szakadék, mint ahogy azt eddig tudni véltük.” Igaz, hogy hozzáteszi: „Csak nem a kezdekori versekben kell elsőként keresni (bár azokat is érdemük alá becsülték!), hanem Ady első cikkeiben.” (Ady E. élete és művei, 1955. 123, 140. l.) De akár milyen nézetet vallottak, Ady fejlődését irodalomtörténészeink közül az első kezdetektől csak Bóka László és részben Rónay György (Magyarok, 1946.) próbálta eddig lépésről lépésre nyomonkövetni.

Pedig izgalmas kérdés. Nemcsak Adyval való vonatkozásai miatt érdekes, hanem általános költő-lélektani jelentősége miatt is. Lehetséges-e, hogy egy zseniális költő huszonkét éves koráig még mitsém árul el egyéniségéből és lángeszéből? Ha igen, hogy lesz utóbb zsenivé? Téves volna a régi mondás, hogy poeta non fit, sed nascitur? Ha viszont igaz, hogy a zseni születik, vajon nem volt-e Ady zseni már Debrecenben, a *Versek* írásakor is, mint ahogy a virág már ott-lappang a magban? Adynak bizonyára szüksége volt Nagyváradra, Párizsra, egy nagy szerelem viharaira és még sok minden egyébre, hogy tehetsége kiviruljon, — de a veleszületett tehetség nélkül sosem írta volna meg *Az Ős Kaján-t!* Poeta et nascitur et fit. Ady pályája azért rendkívül tanulságos a kérdés szempontjából, mert itt egy költő szerény kezdetektől a szemünk láttára nő zsenivé, olyan költővé — ezt értjük a szón —, aki eredetét, jelentőset és igazat mond, mégpedig szuggesztív művészettel. Az alábbiakban a kimerítő teljes feldolgozás igénye nélkül néhány megfigyelést óhajtunk adni, néhány szempontot és problémát felvetni a kérdés tisztázásához, sosem feledve, hogy csak az élményeket és a növő folyamatát írhatjuk le, maga a zseniális diszpozíció megközelíthetetlen, egyszerűen tudomásulveendő adottság marad.

II.

A fiatal Ábrányi Emil, Reviczky vagy Rudnyánszky legalább olyan jól tudta az egykorú költői kifejezés leckéjét, mint Ady, az első kettőnek meg a műveltsége is határozottan jóval nagyobb volt. Minek tulajdonítható, hogy Ady utóbb annyira túlszárnyalta őket? A költő fejlődése három síkon történik: az élmények, az azoktól többnyire alig elválasztható gondolat és a kifejezés síkján. A három fejlődés nem történik szükségszerűen párhuzamosan és egyforma ütemben. Móricz Zsigmond írói magáralálását késleltette, hogy aránylag későn jutott el ahhoz a világnézethez, amelynek segítségével élményeit feldolgozhatta. Gyakori eset, hogy a költő nem találja meg a kellő új kifejezést, akár képességei fogyatékosága következtében, akár mert a művészettörténeti időpont még nem készítette azt elő, vagy fölösleges formai kísérletezésekbe keveri őt, amelyekből csak nehezen tud kievickélni. De van példa arra is, hogy egy költő (mint Oláh Gábor) rendkívüli formális képességekkel rendelkezik, de nincs elég élménye, amivel kitöltse nyelvi kereteit. Ha a kor iránya párhuzamos a költőével, aránylag gyors és kedvező a fejlődés. Így Petőfinek az egyenes és természetes kifejezésre való eredendő hajlamát érlelődéshez segítette a 40-es évek demokratikus népiessége, s Ady is sok mindent talált készen a kor magyar, de főképp nyugati lírájának kifejezési eszközeiben.

Igaz-e hát, hogy poeta nascitur? Igaz, hogy sosem lesz költő abból, aki nem hoz magával megfelelő hajlamokat és képességeket. Az élmények és példák szerepe a költő megérettében mégis több mint hogy felbresztik a szunnyadó tehetséget; több annál is mint a nedvesség és napfényé a növény felnövésében: hogy tudniillik lehetővé teszik a növény természetében már eleve pontosan meghatározott irányú fejlődést. Nem, az élmények a művészi egyéniség erejét, tartalmát és irányát is meghatározzák. Úgy mondhatnám, hogy míg a nedvesség és napfény szerepe csak annyi, hogy az ibolyamagot ibolyává táplálják, a művésznél jórészt az élmény határozza meg, hogy a veleszületett művészi diszpozícióból kalarábé lesz-e, vagy virág, s ha virág lesz, hát pipacs lesz-e vagy viola. Független ez az egyéniség eredendő „specifikus energiá”jától is, meg az objektív körülményektől is, amelyek között él. A léleknek ugyan nagymértékben megvan az a képessége, hogy az életből kiválasztja, megszerzi azokat a szenvedéseket, amelyekre szüksége van; de azért ennek megvannak az objektív valóság-szabta korlátai. A Tisza Kálmán-kor állott, dohos levegőjében például a költő hasztalan várta azt a légáramlatot, amely szellemét szárnyra kapja; e kor tehetségei ezért nem tudtak magasra repülni.

Mi volt Ady specifikus energiája? Mik voltak azok az axiómák, azok a számára magától értetődő alapigazságok, amelyekre lelkiélete támaszkodott? A gáttalan teljes élethez, az igazsággal való szembenézéshez, a legkegyetlenebb felismeréseknek is teljes kimondásához való feltétlen jogába vetett hite. Mikor ez beleütközött a magyar valóság szűk korlátaiba, a kábulatot, a mámort kereste. Ady élményanyaga 1898—1903 közt kicserélődött. Lelke merész lett és meggazdagodott, a kor tépett, meghasonlott, tragikus jelkének mása lett. Meggyorsította fejlődését, hogy Ady a kor egyik legokosabb embere is volt: rendkívül probléma-érzékeny és világostekintetű ember. Ignotus vagy Babits vagy Jászi Oszkár bizonyára sokkal műveltebb emberek voltak nála; de senki sincs magyar kortársai közt, aki az istenülni vágyó individuum meghasonlottságát oly mélyen átélte és kifejezte volna, mint ő.

III.

Schöpfung és Szerbnek igazata volt: Ady első verseskönyve, az 1899 jun.-ban megjelent *Versek* valóban még csak egy vidéki fiatalembert mutat, aki költőideáljában épp most tapogatózik Pósa Lajostól Reviczky felé. Nem is szölok a kötetbe fel sem vett 1896—97-es dalokról, mint például: „Hogyha tudnád, látnád, mit szenvedek érted, Ó de megátkoztnád csalfa hűtlenséged!”

Vagy :

Kivirított, illatozik
A jázminfa virága ;
Nem adok én, mért is adnék
Valamit a világra?
Beszélhetnek énfelőlem,
Akármit az emberek :
Vétkezik a gerlemadár,
Ha párjáért kesereg?

1898-tól kezdve itt már Heltai, majd Reviczky mélyebbre menő hatása is érezhető a *Versekben*, de egészben Lampérth Géza *Első verseskötnyv-e* felveszi vele a versenyt, Szilágyi Géza *Tristia*-ja meg — mely pedig korábban, 1896-ban jelent meg, a huszonegyéves költő tollából — merészebb, eredetibb kötet, mondhatnám inkább ígér egy Adyt, mint a *Versek*, jó példájául, hogy a művészi tehetség fejlődése mennyire kiszámíthatatlan. A *Versek* egy jó tanuló könyve, aki megtanulta az éppen közkeletű versformákat és egyéb szokásos kifejezési eszközöket, ha nem is tudja mindazt, amit 1899-ben egy fiatal magyar költőnek már tudni lehet. De egyelőre semmi garanciát nem nyújt a későbbi fejlődésre : írójáról éppúgy feltehető, hogy nagyra nő, mint az, hogy megreked a szürke átlagoságban.

Mi hajtja túl a lelkes naív diákok Pósa Lajos és csakhamar Reviczky szemléletén? Fejlődésében döntő tényező gondolkodásának érése, amelynek legfontosabb mozzanata : politikai tisztánlátása, egyre kritikaibbá válása, az igazság szenvedélyes keresése. Erre már többen rámutattak, itt elég, ha csak utalunk rá. Vannak feltevések irodalmi mintáiról is. Bóka László, aki Ady gondolkodásának dokumentumait gazdag idézeteivel szinte kezünkre adó és élesszemű kommentárokban bővelkedő könyvében legtúzetesebben foglalkozott eddig a fiatal Ady költői fejlődésével s ezért legtöbbször nyújt kényszerítő alkalmat az ellenmondásra, két vonalon vél látni jeleket, amelyekben szerinte már az igazi Ady jelentkezik : bizonyos szavakban, szókötésekben és tréfás dalaiban. Mindebből csak politikai radikalizálódásának fontossága helytálló — bár mint látni fogjuk, ez is sok kiegészítésre szorul. Valóban minden költőnek vannak jellegzetes kedvenc szavai, jelzői, képei, amelyekben lelke mélyei fejeződnek ki. Ilyenek például Petőfinél a „szabadság”, Vajda Jánosnál a „halál”, Reviczkyknél az „álom”, Adyknál a „szent” szó. A költő egyénisége megérésének jele, ha ilyenekre rátalál. Persze a kritikusnak meg kell fejtenie, mi teszi az ilyen szavakat jellegzetessé, a költő lelki tartalmának vagy képzelete járásának milyen sajátos eleme jelentkezik bennök. De bizonyítanak-e valamit azok a szavak, amelyek visszatérésével Bóka azt akarja dokumentálni, hogy bennök már az igazi Ady tűnt fel? Egy szó attól még nem válik jellegzetessé, hogy visszatér a költő művében. Így például nem tudom, mi vall Adyra az átnyilallik ige használatában (Bóka L.: Ady E. élete és művei, 115. l.), miért találja Bóka „meghökkenő”-nek, hogy Ady 1899-ben kelt *Fuimus* című versében azt írja : „Mitse várva, mitől se félve”, akárcsak az Új Versek *Prologus*-ában: „Sírva, kínban, mitse várva” (id. mű. 171. l.), miért gondolja, hogy a *Fuimus* „ilyenkor szeretnénk szeretni” sora a „Szeretném ha szeretnének” prologusának előképe, mit talál adysnak az ilyen mondatokban : „Mintha most ismét az a régi lennék”, „Reményem, álmom mind, mind semmivé lett”, stb. (id. mű 172. l.), hogy ez a korai dal : „Nem élek én tovább, Nem élek, csak addig, Amíg a szívemen Ezer kínos kérdés Keresztül nyilallik ; Amíg nyugodalmat Egy percre se leltem, Amíg egy világért Gyötrődik a lelkem . . .” miért előképe a későbbi versnek : „Ne legyen egy félpernyi békességünk, Mert akkor végünk, végünk” (79. l.), hogy Ady minden verse, amelyben az „új” jelző ismételt felcsendül, valóban egy korai cikkének ezt a mondatát visszhangozza : „Ide új hit, új erő és új munka kell! . . . (302. l.), mintha számtalan helyen nem bukkanhatnánk rá az „új” hasonló repetitíójára, például Komjáthynál : „Mert új világ : új hit, új állam, Új hon, új élet kell nekünk, Új gyönyörök, új fény, új eszmék,

Mindent újból kell kezdenünk" (*Szózat*), hogy a Nyáray Antalt gúnyoló vers kezdete: „Hajad viharzó sötét hullám” hasonlít az *Anyám és én*-re, mert ez így kezdődik: „Sötét haja szikrákat szór” (id. mű 216. l.), ha, mint ezt Bóka is elismeri, a két versnek nincs is effektív köze egymáshoz, — hogy 1901-ben egy tréfás dalban a „nagy tudat” terminus technicust használja és ugyanezt a szót egy későbbi cikkben is leírja, 1902-ben. (id. mű 249 és 301. l.) Véleményem szerint ezekben az egyezésekben nincs több adys jellegzetesség, mint a „Jenni” ige alakjainak visszatérő használatában. A fejlődés leírásához nem elég a visszatérő szavak kicédlázása, pszichológiailag és esztétikailag át kell világítani őket és megérteni, mily lelki tartalom nyilatkozik meg bennök.

Nem tudom elfogadni azt a nézetet sem, hogy Ady a tréfás dalokban indul el az „igazi költészet felé, így alakult ki politikai költészete” (id. mű 138. l.), ezekből „Adybb világ tárul fel, mint a *Versekből*” (id. mű. 140l.) s a „rövid dalok” és „komoly” versek közötti különbség egyre inkább elmosódik. (234. l.) Az igazság az, hogy a tréfás dalokban, amelyeket Bóka érdemükön felüli bőségben és részletességgel ismertet, Ady inkább eltér az igazi költészettől, mintsem közeledik feléje, hacsak az igazi költészet ismérvét nem a politikai tartalomban keressük, s pusztán az a tény, hogy a műfaji szokásnak megfelelően napipolitikai eseményeken tréfálkozik bennök, nem teszi őket mélyről jövő politikai lírája elődjévé. Meggyőzőbb volna Bóka felfogása, ha kimutatná, hogy Ady e dalokban eltér Heltaitól s eltérésében épp valamely adys vonás jelentkezik. Bóka utolsó idézett mondatának meg éppen az ellenkezője igaz, a különbség ugyanis éppenséggel egyre nő a tréfás és a komoly dalok közt, hisz az utóbbinak hangja egyre mélyebb és tragikusabb pátosszal telik meg. Így e kérdésben Adyval értek egyet, aki e dalokat nem méltatta arra, hogy nevével jelezze, vagy éppen könyvben közlétegye.

Milyen része volt fejlődésében olvasmányainak? A költő, aki nemsokára a magyar líra forradalmi megújítója lesz, egyelőre különböző stílusok készséges és ügyes utánzója. Mégis a kutatás máig nem tisztázta pontosan, hogy milyen volt a fiatal Ady irodalmi műveltsége és kik voltak első mesterei; az erre vonatkozó állítások között nem egy megalapozatlan feltevés van forgalomban. Bóka például annyira kiemeli Makai Emil hatását, hogy egész kis portrét rajzol e költőről, csak erről Ady minden mestere közül, arról a Makairól, aki Heltai szentimentális követője volt; annak sem sikerült nyomát találnom, hogy az aktuális tréfás rövid dalok műfaját, amelyben Ady állítólag Makai példáját követte (id. mű. 243. l.), Makai egyáltalán művelte volna.¹ Heltai annál inkább. Mint Makai tevékenységét az aktuális dalok műfajában, úgy nem bizonyítja Bóka ama többször megismételt kijelentését sem, hogy Rudnyánszky Gyula egyike volt a fiatal Ady első mestereinek és költő-eszményeinek. (id. mű 243. l.) Nincs jele, hogy a kor legeredetibb lírikusát, Komjáthy Jenőt Ady már Debrecenben ismerte volna (Bóka szerint már Zilahon ismerte), sőt annak sincs nyoma, hogy már ekkoriban behatolt volna az általa később nagyrabecsült Vajda János költészetébe. A külföldi költők közül, akiket az általa bizonyára olvasott *Vasárnapi Újság* és a kétségtelenül érdeklődéssel és buzgón figyelt *A Hét* bemutatott, Sully Prudhomme a legmodernebb. Ismerhette még kicsit Gerhardt Hauptmann, akinek *Hannele*-je 1898-ban az Olcsó Könyvtárban, *Henschel fuvarosa* a Magyar Hírlap-ban megjelent. Ha tehát, amint Ady Lajos állítja, hallott már harangozni a dekadens költészetről is, kénytelenek vagyunk feltételezni, hogy világirodalmi tájékozottságát nem csupán a sajtóból merítette, hanem valamelyik barátja volt a forrása.

Mint tudjuk, Váradon már modernebb irodalmi műveltség és radikálisabb politikai szemlélet léggöze veszi körül. 1900. jan. 2-tól van e művelt, haladószellemű városban, ahol, ha nem akar lemaradni, olvasnia kell Herbert Spencert, Nietzschet, Lassalle-t, Marxot s az új

¹ Kétesnek tartom azt is, hogy azt a névtelen Makai-nekrológót, amelyet Földessy és Bóka minden bizonyítás nélkül Adynak tulajdonít, valóban Ady írta-e. A szentimentális és szépelgő stíluson kívül kétséget ébreszt, hogy a cikk Budapestet „magyar Babylon”-nak nevezi.

magyar írókat: Bródyt, Thuryt, Komjáthyt, Szilágyi Gézá, a Huszadik Századot, megismerkedik a munkásmozgalommal s igen kicsit — talán lakótársa és barátja, a franciául tudó Bíró Lajos révén — az új francia lírával. Magyar költő-elődeitől, illetve modernebb kortársaitól nemigen vesz át motívumokat, de, mint befelé forduló természetet, vonzza őt az új irodalom és líra, az új költői nyelv példája, mely nem a külvilág realiztikus ábrázolásából, hanem a befelé forduló lélek önszemléletéből táplálkozik.

IV.

Ha nem veszünk bele az egyes versek elemzésébe, hanem a köteteket mint egységes egészeket nézzük, észre vesszük összetartozásukat. Az 1899-es *Versek* hangja általában még lágy, kissé édeskés siránkozás, az 1903-ban megjelent *Még egyszer*-t a gúny és öngúny kesernyessé, csípőssé, érdessé teszi, az 1906-os *Új Versek*ben meg már a pátosz is felharsan s uralkodó vonás az erő. Az első kötet tartalma, hogy a költő siratja elvesztett álmait és elrontott életét (*Sirasson meg, Válaszúton, Válasz, Itthon, Haza, A műhelyben, Jobb nem vagyok*); Ady voltaképp 1899-től már tudja, hogy ezért az elrontottsáért a viszonyok felelősek s ezek oly reménytelenek, hogy mámorba kell menekülnie előlük; végül a fáradtan elterült költő az *Új Versek*ben talpraszökken és hadat üzen a magyar életnek, a tragikus reménytelenség éjszakájában — mint Szerb Antal megfigyelése szerint Zrínyinél, Vörösmartynál és Madáchnál — felpiroslik a „mégis”. Azaz: Ady egyre végzetesebb súllyal hull a maga lényege felé. Egyre világosabban látja, hogy gyűlöli az egykorú magyar életet, rosszul érzi magát benne. Költői tehetsége akkor talál teljesen magára, mikor ezt bátran, nyíltan kimondja. A három első kötet egy láthatóan összefüggő fejlődés lépcsőfokai.

A fiatal Ady óriási léptekkel pótolja elmaradottságát. Három forrongáson, belső forradalmon megy keresztül: 1. 1898-ban eljut a nótától Reviczkyig, 2. 1899-ben kezd túljutni Reviczky-n, a legmélyebb reménytelenséggel nézett realitásig, 3. 1904-től talpraáll és szembe száll a magyar világgal. Messziről úgy tetszik, hogy a *Versek* és *Új Versek* közti űrt egyetlen nagy szökéssel ugrotta át; jobb megnézésre rájövünk, hogy az egyetlen nagy ugrás legalább három kisebb, egymástól megkülönböztethető ugrásból áll.

Pósa, illetve a nóta hatása Adyra 1897-ben végetér, Heltai lírájának hatása is rövid és felszínes (*Milyen az ősz, Mutamur, Jégpályán, Sok sikert érjen*), csak a tréfás dalokban követi tovább a példáját, annál mélyebb Reviczky hatása, 1898-tól. A *Pán halála* költőjét Ady Lajos szerint már zilahí gimnazista korában megismeri és megszereti. (Ady Endre élete, 35. l.) De hatása csak 1898-tól mutatkozik, mikor saját élményein át jobban megérti Reviczkyt. Ady a zilahi Alma Mater meleg öléből Debrecenben jut ki először a világ hidegébe, s a jóllakott, gögős civisek városában, ahol a kultúra iránti közöny még vastagabb volt, mint másutt, elfogja az elrontott élet félelme, a tévesztett pálya önvádja. Itt éli élete legreményfosztottabb éveit. Reviczky hatása megmutatkozik abban, hogy túljut a nótázó konvención és felszínességen, mélyebb őszinteségre törekszik, kinyílik a szeme a költő magányos, meg nem értett sorsára (I. *Nyári estén* c. cikkét, 1898. júl. 24.) és elsajátít egy költői terminológiát, melynek legjellemzőbb szava az álom. A *Versek* „leitmotív”-ja, majdnem minden darabján végigvonuló mondani valója, hogy a költő elveszítette álmait. A századvég magyar lírájának közös témája ez, s a szép nagy eszményekből és életreményekből való kiábrándulást jelenti. Elsőnek Reviczky élte át ezt és helyezte lírája középpontjába, de utána rendkívül népszerű lett mint a századvégi pesszimizmus közkeletű lírai kifejezése. Az álmok „temetése, elvesztése” kifejezéssel a dezillúzió kész formát kapott s így majdnem minden századvégi költő bőven élt vele (Szentessy Gyula, Telekes Béla, Rudnyászkó Gyula, Varsányi Gyula stb.). Senkisémből bővebben, mint az ifjú Ady Endre. Úgyszólván ott kezd, ahol Reviczky végzi. Álma diadal, hír, dicsőség, költészet, szerelem — egyetlenegy versben a világ megváltása. Alig négy-öt vers híján a kötet minden

darabjában az álmait siratja, az unalomig.² Hamar rájöhetett azonban, hogy egy „előregyártott” kifejezés ily állandó használata túlságosan kényelmes eljárás, nem méltó a tehetségéhez és igényeihez. Az *Új Versek*-ben, ha hébe-hóba elő is tűnik még az „álom” szó, már csak periférikus helyet kap, s az álomtemetés nem a vers magva többé.

V.

Úgy látszik, 1899 január Adynál a fordulat hónapja. Megmutatkozik ez politikai tisztánlátása hirtelen élesedésében, színházi bírálatai rendkívüli tudatosságában és nyelve átalakulásában. Ebben az évben Ady már nem marad meg a siránkozásban való tetszelgésnél, hanem kezd valóban álom nélkül, illúzió nélkül nézni a nyers valóságot, s eljut oda, ahová Reviczky soha: a társadalom demokratikus bírálatáig. Most megy át az első komoly forrongáson. 1899 aug. 20-án jelenik meg *Finale* című verse, mely a földi igénynek újszerű, Reviczky-némileg már túlmutató kifejezése:

Nem élek én hazug álomvilágot,
Amit én érzek, földi és való:
Nem boldogít az, hogy a földi páлма
Csupán a sírontúlra foglaló.

Ez már nem sóhajtozás az álmok hiányán, hanem büszkeség, hogy túljutott rajtuk. S 1899. jan. 18-án ír Ady egy *Szerkesztői Üzenetet* egy „Kiváncsi” jellegű lánynak, mely az eddiginél sokkal nagyobb figyelmet érdemel, mert fejlődésének döntő nagy válságáról tanúskodik. Benne van később kibontakozó életfelfogásának csírája, a tragikus magyar Messiások koncepciója. Benne van a csírája 1900-as keletű *Áldomás* című költeményének, benne van az *Éjlmádó I—II.*-é és az évekkal későbbi keletű *Magyar Messiásoké* is:

„Igaz van — szól a szerkesztői üzenet. — Az én verseim keserű hangon beszélnek az életéről. A szerelmet nem mondják menyországnak, a szívről fájó gúnyval emlékeznek meg, nem keresnek baráti lelket, mert tudják, hogy úgysem találják. Szerelemről daloltam én is először. — Aztán egész sablon szerint csalódva, sirattam eltemetett reményeimem. Az élet később többre tanított. Megtanultam, hogy a szerelmi bánat legkisebb a világon. — Ezer nehéz kérdés kísért azóta, s míg lelkem megfajtásukon töpreng, megbénul a tehetetlenség érzetében. Egy nevetséges, de szörnyen igaz felfedezésre kellett jönnöm: a hozzám hasonló emberek nem illenek ebbe a világba és a végzet azt mérte rájuk, hogy agyrémekért küzdjenek és haljanak meg. És lassan-lassan úrrá lesz ez a tudat. Keressük a szabadulást, keressük a feledést. Mámor, mámor kell mindenáron. Bor vagy csók adja: mindegy. Ránkborul a köd. Haladunk tudat, hit, emlékezés, remény és cél nélkül. De ha néha a lélek hamvából feléled egy szikra, egy

² A *Versekben*: Ki ad szent álmokat a rideg valóra? (*Temetés*). E néhány dalban ifjúságom, Minden szép álmom eltemetve (*E néhány*), Ó szép világ, álomvilág, Milyen sokszor elsiratlak (*Valasztón*), Míg ott voltam, addig éltem, Volt szép álmom, volt reményem (*Vátság*) Szívemből már régen eltűntek az álmok (*Ismeretlen átok*), S álmaimnak temetőjén Csalogató álmok után sietek (*Álmok után*), Az álmoknak vége, nem adnak pénzt érte (*A nagy szerelemből*) Csak pillanatnyi édes álom A visszatévedt ifjúság (*A múltért*), Egy percig újra fellángoltam, Álom volt, balga, játszi fény (*Finita*), A műhelyben Így hullnak szét mind az álmok (*A műhelyben*), A színpadon mosolygó arccal Temetted a sok fényes álmot (*Egy koporsó felett*), Eszembe jut, hány édes álmot, Hány ideát temettem el (*Jobb nem vagyok*), Tatjana sir. Siratja titkát, Egy álmot, amely elveszett (*Tatjana sir*), Most már elhagytak mind az álmok (*A sárban*), Bevégeztem már minden álmom (*Szakíts, feledj!*), — a *Még egyszer*-ben: Volt... volt. Ez a másodvirágzás. Ez már csak az álmoknak álma (*Még egyszer*), Két rég kerülnek a szerelmes álmok (*Lázbán*), De jó, hogy elszállt minden álomunk (*Fuimus*), Mintha még mindig tudnék szőni álmot (*Zsóka búcsúzója*), Mi már csak siratjuk az álmot (*Lótusz*), S csinálták egy jámbor papos világot, Mely megöli a vágyat és az álmot (*Témák*) stb.

pillanatra eloszlik a köd s irtózáttal látjuk meg a valót.” 1901. dec. 25-én így ír a Nagyváradai Naplóban: „Itt eggyel több a kálváriák stációinak a számuk... Itt él és uralkodik száz-ezer ember, születik, vért izzad, kinszenved és meghal sok millió... És jaj, ha valaki a nagy megváltások hőseire gondolni mer. Jaj Mózes gyermekeinek, jaj a makkabeusok utódjának, jaj annak, ki Krisztus valóságos híve, jaj a Luthert követőknek s jaj, százszorosan jaj, kik a megváltások szent summáriumban, a Voltaire nagy művében mernek hinni és — tovább haladni!” Egy még debreceni születésű versében pedig: „Érzem: a mámor csendes éjjelében Háborgó lelke már pihenni kezd”, „S aztán... megtörve, éjjeltől borítva Járom tovább a kiszabott utat”, (*Temetetlenül*). E három idézet világossá teszi, hogy Ady ez időbeli mélységes reménytelenségében az élet elviselhetetlenül, kínzóan világos látása elől a kábulatba menekül és az öntudat-kioltó mámort szomjazza. Amint később egyik önéletrajzában írta: „...valami dacos cinizmus görcsöli le itt az ujjaimat, azért nem érdemes írni, hogy az emberből Kiss József legyen. „(1909. jún. 1. Nyugat.) Ne értsük félre e szavakat: nem Kiss József kicsinylését jelentik. A *Tűzek* költője a századfordulón, Vajda halála után néhány évig a legérdekesebb magyar lírikusnak számított, akire a fiatal nemzedék tisztelettel tekintett. Az idézett mondat jelentése az, hogy Ady kevesli a pusztá költő-szerepet, ő messiás akar lenni, a magyar élet átalakítója, ahogy később írta: ő nem bűvésznek, de mindennek jött. S mert látta, hogy ez nem lehet, volt kész rá, hogy „belefuljon mámorba, alkoholba”. Ady akkor keresi a mámort — legalább eleinte, míg nem vált megrögzött szokásává —, mikor a reménytelenség völgyeibe zuhan. Ennek jó bizonyítéka, hogy 1904-ben, mikor Léda, Párizs, kezdődő irodalmi érvényesülése s a magyar társadalom zajlása fényt visz az életebe, „komolyabb, lenyugodóbb élet”-be kezd (Böloni György: *Az igazi Ady*, 1947. 63. l.), s az *Új Versekb*ben sem élőhalottnak nem látja magát, sem a mámort nem keresi.

VI.

Az imént idézett írások adnak magyarázatot a *Mégegyszer* két verséhez, amely eddig nem részesült kellő figyelemben, mert Ady nem vette fel őket az *Új Versekb*-be, holott legalább annyira, ha nem nagyobb mértékben viselik már egyénisége és művészete bélyegét, mint az oda átemeltek. E versek az *Áldomás* és az *Éjimidó*. Amaz 1900. jún. 12-én, ennek utóbb közös cím alá foglalt három darabja 1901. jan. 27-én, máj. 9-én és okt. 24-én jelent meg. Amaz már nem privát bánatot sír el, hanem szélesérvényű törvényt hirdet, azt, hogy a világmegváltásra született igazi nagy szellemek belefulnak az alkoholba, mielőtt hivatásukat betöltötték volna. Ha Debrecenben eltemetetlen élőhalottnak tartja magát (*Temetetlenül*), itt már azt is tudja, hogy a társadalom miatt van pusztulásra ítélve. S e gondolatot a tárgyhoz illő prédikátorian ünnepélyes, tragikus pátozzsal, nyugodt és tiszta felépítésű szerkezetben adja elő, úgy hogy e költemény az első teljesszengésű nagy Ady-versek közé sorolható. Adynak oly mélyen gyökerező gondolata ez, hogy sok évvel később újból megírja, ezáltal művészien megjelenítő nagy balladában: *Az Ős Kajánban*, amelynek hőse éppúgy az élet szomorú reménytelensége miatt adja meg magát az alkoholnak, mint az *Áldomás* messiási sorsra született hőse.

Az *Éjimidó*-t — ha nem tartozik is Ady sikerült költeményei közé — adyssa teszi, hogy a költő első merész kísérlete a világ lényegét kereső metafizikai költészetre, továbbá a szimbolista kifejezésre. Itt találunk nála először oly képeket, amelyek elvont filozófiai gondolatokat szándékosan oly bő palástba burkolnak, hogy csak sejtenünk lehet, mi rejlik a palástban. A paradox formulák és homályos képek köntöskében a vers többé-kevésbé talányszerű marad. Ismétlem, a szimbolizmus első jelentkezése ez Ady költészetében (1901 elején), s annyira rokon az egykorú nyugati szimbolizmussal, hogy fel kell tételeznünk: Ady ismert egyetmást ennek példányaiból.

A két költemény, az *Áldomás* és az *Éjimidó* gondolati tartalma, mint látni fogjuk, rokon, illetve egymásbafonódik, s mindkettő csírája megtalálható a föntebb idézett *Szerkesztői*

Üzenetben és gazdag folytatást kap Ady későbbi költészetében: Ady egyik fontos gondolat-komplexuma csírázik bennök: az a gondolat, hogy a magyar Messiás kénytelen a mámorba menekülni. Az *Éjmadó* I. valósággal találós kérdések füzére, melyek mind ugyanazt az elrejtett fogalmat írják körül. („Akkor már nem lesz semmi múltam, Feltámadok, bár el se múltam, Reménykedem, bár mitse várok” stb.) A költő egy hajnaltalan csodás világra vár, amelyben „az éj sosem fog elköszönni” s ő nem fog már célt, titkot keresni, „A hazug fények megvetője, A nagy sötétség, szent sötétség Tapadó, bárgyú szeretője” lesz. Mi ez a fény és ez a sötétség? Az *Éjmadó* homályos költemény s megértését megnehezíti, hogy a közös cím alá foglalt és különböző időben írt három vers a közös cím ellenére nem egységes elgondolású költemény részei, sőt jelképeiket sem azonos értelemben használják. Úgy vélem, az *Éjmadó* II. darabja mintegy filozófiai magyarázatot ad a kérdésre. E költemény szerint a fény teremti az életet, teremti a színeket, s valaha a költő is fényre vágyott. De most épp a nagy világosság kergeti őt az éjszakába. Mert most már tudja: „A sötét volt az első, Fényt sose látott szent kaosz,” a fény pedig az első hazugság. Az az óra, amelyben látni kezdett, elkárkozás volt. Azóta nincs már számára új fény, s ő csak a nagy éjszakába sóvárog, a szín, fény, vágy elmúlására. Úgy tetszik hát, mind az éjszaka, mind a fény az én sajátos szellemi állapota. A sóvárgó szavak mögött kicseng — Bóka helyes megfigyelése —, hogy Ady igazában nem ujjongva, hanem a fény világában megcsalatkozva várja annak ellentétét, az éjszakát. Erre utalnak azok a sorok, amelyeket a vers kulcsának vélek:

... Valamikor még
 Nap volt a lelkem, fény az álma,
 S íme most a nagy világosság
 Kerget belé az éjszakába. (II)

A fogalmak nyelvére fordítva ez azt jelenti: az elviselhetetlen tisztánlátás elől menekülök az álmom és kérdéskülső sötétségbe. A fény a tisztánlátás, az éj valami állandó szellemi kábulat. (Másképp a III. darabban: itt a fény nem a tisztánlátás, hanem a szerelem, illúzió, álmok jelképe, az éjszaka pedig a kijózanodásé. De ez a harmadik darab már igen laza kapcsolatban van az első két verssel: elbeszélő jellege, világos előadása is azt mutatja, hogy más tövön nőtt, amazoktól független költemény.)

Az éj tehát, amit Ady sóvárogni látszik, a szellemi világosságnak és az illúzióknak egy-egy képpen kialakulása: az első két darabban valami gondolattalan tompaság éje, a harmadikban inkább az illúziótlan, komor józanságé. Megerősítik ezt az értelmezést a *Temetetlenül* már idézett sorai: „Érzem: a mámor csendes éjjelében Háborgó lelkem már pihenni kezd”, „S aztán.. megtörve, éjjeltől borítva Járom tovább a kiszabott utat”, és *Fuimus* című verse (1899. okt.-ból), mely szinte az *Éjmadó* rejtjeleinek feloldása:

De jó, ha elszállt minden álmunk,
 Ha nem tudunk senkit szeretni,
 Ha érzéketlen kővé váltunk,
 Ha nincs reményünk s nincs több álmunk.
 Hullhatnak forró könnyek értünk:
 Nem érezzük terhét a vádnak,
 Hítvány ellen nem forr a vérünk,
 Csókot, ütést egyként nem érzünk.
 Mitsem várva, mitől sem félve
 Állunk ez örült forgatagban,
 S ha eltipornak összetépve:
 Voltunk... aztán... mindennek vége.

Az *Éjmadó* az *Áldomás* folytatása annyiban, hogy amit emez még a zenik általános tragikus sorsának hirdet, amaz már Ady tulajdon jövőjéül óhajtja. Továbbá míg az *Áldomás* az alkoholt még csak úgy dicsőíti, mint ami az általa nyújtott mámorral megszabadít a kínzó tisztánlátás-

tól, az *Éj*imádó már azt sugallja, hogy magának a világnak lényege a sötétség s ezért kell az öntudatlanságba visszatérni.

Az *Áldomás*-sal, *Az én menyasszonyom*-mal (1900) és az *Éj*imádó-val (1901) Ady átlépte a Rubicont. Még mutál a hangja, de már az *Új Versek* pitvarában áll. Az elsőnek tragikus pátoszában, a másodiknak kihívó és forró elszántságában, a harmadik sejtelmes szimbolizmusában már az *Új Versek* Adyját halljuk, bizonyítékául, hogy nem egyetlen nagy ugrás a fejlődése, hanem alig látható kis ugrásokból áll, mint az óramutató haladása.

VII.

Most már gyors egymásutánban feltűnnek és gyülekeznek Ady sajátos témái és motívumai. Abnormis érzékenysége és kegyetlen tisztánlátása következtében (ha nem volna oly rosszemlékű a szó, azt mondanám) igazán „veszélyesen él” és ingatag egyensúllyal állandóan ott tántorog az öngyilkosság szélén. A költő lelkében az érés során általában gócok keletkeznek: egy-egy gondolat vagy képzet-komplexum, amelybe leglényegesebb érzései sűrűsödnek. E gócok számán, eredetiségén, termőerején, kisugárzásán mérhetjük egyénisége gazdagságát és jelentőségét. Ady első ilyen termőgóca a pályaválasztása miatti önvád és dezillúzió, mely, ha saját élményekből született is, nem tartalmazott semmi újat Reviczky után. De lassan saját gócok támadnak benne: az élőhalottság, a tragikus messiásság elől mámorba menekülés, a szent pogányság gócai, — csak később, Párizsban keletkezik a Léda-szerelem, a magyar ugar és az istenülés góca. Az *Áldomás* és az *Éj*imádó jelentősége abban áll, hogy az új Ady-gócok egyike először nyilatkozik meg bennök.

Első nagy megrázkódtatását, az „eltévesztett élet vádját” az okozza, hogy a költői dicsőség, amelyre életét feltette, amely miatt lemondott az anyai ambíció: a szolgabíróság útjáról, nehezebben és lassabban elérhetőnek látszik, mint előbb gondolta, s talán nem is éri meg az áldozatot, mert a közönség nem érti meg és nem becsüli a költőt. Reviczky költészetét is nyilván azért fogadja magába olyan szeretettel, mert tudvalevőleg Reviczkynek is ez a csalódás a nagy élménye. Mint láttuk, még Debrecenben, 1899 januárjában (legalábbis akkortól van dokumentumunk rá) ver gyökeret Adyban egy gondolat, amely lelkiéletének éveken egyike központja lesz: az a felismerés, hogy a világ pokol, nincs Messiás, aki segíteni tudna rajta, s hogy e kínzó tudattól csak úgy szabadulhat az ember, ha a bor vagy csók mámorába menekül. Ismétlem, e gondolat már Debrecenben gyökeret ver benne, de Váradon is erős meggyőződése marad, több ízben költői alakot is ölt s ott kísért még 1908-ban írt *A magyar Pimodán* című érdekes esszéjében is. *Azuba* című verse tanúsága szerint már Debrecenben csírázik benne egy másik gondolat is, mely aztán nagyváradi éveit világnézetének gerince lesz: a „szent pogányság” filozófiája, az a gondolat, hogy az emberiséget a keresztény civilizáció aszkézisé bányadtá, dekadenssé sápasztja és a forró, erős csókok tehetnek jobbá és szebbé (*A csókok átka, Vén jaun dala, Farsangi dal, Krisztusok mártírja, Lótusz*). *Ősz jelé* című szándékosan homályos, saját jellemzése szerint dekadens versében először áll előttünk a halál rokonaként (kissé később a *Temetetlenül, Félhomályban IV.*, a *halottak* című költeményekben is), jelélül, hogy a halálhangulat már most is nagyon vonzza, a halál rokonának, sőt élőhalottnak tekinti magát, holott egyelőre nincs rá fizikai oka. Ez a motívum változatos formákban, mint az *Éj*, a *Nincsen*, a *Semmi* imádata is foglalkoztatni fogja s meglepő módon összefér 1900-tól jelentkező életimádatával (mely néha a Nap vagy a Nyár imádatának jelképébe öltözik). Ady érdekes módon egyszerre a Nyár fia és a Halál rokona. A jelenség magyarázata, hogy nála élet és halál nem teljes ellentétek: a halál is a létezés egyik változata. Pusztulását a *Mégegyszer*-ben inkább a kereszténységnek, mint az általános társadalmi, vagy épp a magyar viszonyoknak tulajdonítja. Csak az *Áldomás* (1900) és *Békesség ünnepén* (1903) című költeményeiben világít rá a pusztító társadalmi körülményekre; a magyar ugar motívuma azonban még itt is hiányzik, ezt csak párizsi útján, illetve a darabont kormány alatti tapasztalatai nyomán teremti

meg. Hasonlóképpen hiányzik még motívumai közül az igazi nagy szerelem, legalábbis a viaskodó héjja-szerelem motívuma is.

1900-ban kezd erjedni, kérdéssé és ellenmondásossá válni benne a magyarsághoz való viszonya. Egyelőre még odát ír Dankóhoz, majd 1903-ban Blaha Lujzához, ugyanolyan magyaros alexandrinusokban köszöntve őket, mint ahogy tíz évvel később ösztönös következetességgel Móricz Zsigmondhoz szól; mindhárom versben a fáradtságtól és idegességtől megváltó magyar egészséget és őserőt ünnepli s lelkesedése mindannyiszor ugyanabban a ritmusban csendül fel. A Dankó- és a Blaha-vers a Móricz-óda idősebb testvérei.

De a régi magyar költészetbe való gyökeret-verésének Váradon még nyoma sincs: Ady ez időben még büszke magyar, de magyar kultúrája még felszínes, a nótában látja a magyarosat, pogányságot pedig csak görögöt ismer (*Vén jaun dala, Farsangi dal*). Az ősi magyar pogányság utáni nosztalgiája csak Párizsban erősödik meg, akkor, mikor a magyar jelentől undorral elfordul. Adyban most egyszerre kettős mozgás megy végbe: ugyanakkor, mikor mohón szívní kezd a legmodernebb kultúrát — mintegy a teljes gyökérvésztestől félve, vagy a magyar stílus egykorú keresése divatjának hatására —, gyökeret kezd eresztetni a régi magyar költészetbe (bár most sem megy régebbre a kuruc költészetnél). Voltaképp már Váradon felébred benne a nosztalgia a mítikus pogány magyarság után (*Lótusz*), de politikai tisztánlátása elutasítja az egykorú valóságos Ázsiát (1. *Menjünk vissza Ázsiába* című cikkét, 102.), Párizsban meg éppen rájön, hogy a nap, az élet és a kultúra napja már nem Keleten, hanem Nyugaton ragyog legizőbb fénnel, s a napimádó táltosivadék Párizs utcáin imádja a napot (*Egy párizsi hajnalon*).

Így a magyarsághoz való viszonya konfliktussal telik meg. Ahogy ő a nemzetet ostromozza, az nem egy osztály szidása, nem is múltó állapotokon való elkeseredés, hanem a magyarság és a hozzátartozás elátkozottságán való mély kétségbeesésből ered. Mint tudjuk, ambivalens az első igazi, nagy szerelme, Léda iránti szerelme is: csók és viaskodás, szerelem és gyűlölet. S az *Új Versek*-ben megjelenő új, igazi Adyt a kibővült tárgykörnél szinte még jobban jellemzi, hogy itt már mindent ilyen ellentmondásos teljességgel él át. E könyvtől kezdve illik rá egy későbbi önjellemző szava: pacsirta-álcás sirály. Hangja itt mint egy megsebzett ragadozómadaré. Az éjímádó, letört, fáradt ifjú ugyanis Váradon lassan magához tért. Köztudomású, hogy e város pezsgő, lendületes, művelt élete — benne olyan barátokkal, mint Bíró Lajos, olyan társasággal, mint Somló Bódog — kitágítja gondolkodását. De ne képzeljük, hogy Várad merőben új irányt adott Ady gondolkodásának. Hiszen tudjuk, hogy már Debrecenben is a demokrácia mérlegére tette és könnyűnek találta a magyar társadalomberendezkedését. Várad hatása inkább abban állt, hogy elmélyítette és kitágította nagyjából már előbb is kialakult nézeteit. Ady rokon társakat érezve maga körül, bátrabban mert az lenni, aki volt. 1901 karácsonyára megírja első merész társadalomkritikai versét, a *Békesség ünnepén*-t. Heine vagy Nietzsche nyomán a vér, a csók vallását hirdeti. S 1903 márciusában *Level az apámhoz* című cikkében már az újságírói pályát és a magyar társadalom jövőjét is reménykedőbben ítéli meg: „Vékonyan sávolódik immár az eljövendő világos élet fénye. A diabolus úrabb rajtam, mint valaha. Az életnek, tökéletesülésnek hite, szerelme nagyobb. Sose szerettem, gyűlöltem jobban, mint most... Édes apám, a fiadat nem kell okvetlenül siratnod már, mert jobban hisz magában az életben, mint valaha!...”

Az *Én menyasszonyom*-ban már kifeszített mellel harsogja új viszonyát a világhoz. Már duzzad az új nagy érzelmeiktől s elégedetlen az írásaival, mert érzi, hogy több van benne, mint amit eddig kimondania sikerült:

Nem, nem bírok tovább titkolni

Ennyi világot, ennyi kincset.

Világrontó nyilatkozásnak

Égből lopott lángjától égekl...

S miket leírok, elpanaszlok,

Csak szóba ömlő semmiségek... (*Misztérium*, 1900. dec. 22.)

Aki ezt írja, megveti a konvenciót és hevesen és ingerülten távolodik tőle. 1900-ban már tudatában is van saját újszerűségének. A Szabadság 1900. jún. 12.-i számában Bíró Lajos fogalmazásában így jelenti be a *Mégegyszert*: „... nem a régi lantot kezeli: új és merész. Bátran ad hangot minden impressziójának. Nem köti az a bizonyos poétai hipokrizis, mely legtehetségebb poétáink között is sokat tesz igen unalmassá.”

Valóban, mily bátor gesztus *Az én menyasszonyom*, egy ember szava, aki ereje tudatában egymagában, illetve a párjával kész az egész világgal szembeszállni. Ady első hadüzenete ez a társadalomnak. A *Vízó a lápon* mily hatalmas élet látomását festi az égre: A *Béke ünnepén*ben mily fölényes gúnnyal vijjog a világ megváltatlanságának és a küszöbönálló forradalomnak tudata. Az *Áldomásban* és az *Éjnimádó*-ban egy merész új egyéniség körvonalai sejlének, aki elment a magyar lét végső határait és ott a hiábavalóságot, illetve a nincsen-t találta. Egy nagy, mert merészen végigélt élet szele csap meg ezekben a versekben. Valaki beszél, aki érzi a lét tragédiáját és a végső titkokat keresi. De igaz-e, amit mondani szoktunk, hogy Ady a kor emberét fejezte ki? Érezzük, hogy lelkünk mélyén valami valóban rokon vele, hogy olyat élt át, ami homályosan bennünk is megmozdult. De Ady a kor átlag emberének belső tapasztalatait oly félelmetes felnagyításban élte át, hogy borzongó megdöbbenést érzünk a láttára. Zsenijének épp ez talán a legmélyebb alapja: az, hogy mint a tragikus hősök, félelmet nem ismerve, a szokásosnál többet mert kívánni az élettől.

Nem csoda, hogy 1900-ban az addig csüggedt költő visszanyeri az önérzetét:

Ím bevallom, hogy nyomorultan,
Mítse remélve, mítse várva,
Még mindig van az én lelkemnek
Szárnyakat adó büszke álma...
Megléltem az igaz világot,
Megléltem az én dőlőfős énem,
Megléltem, ami visszaadja,
Amit az élet elragadt:
Annyi szenny közt a legtisztábbat:
Ím, megtaláltam magamat. (Mégegyszert.)

Ez a visszanyert önérzet, sőt gőg lesz az alapja annak a dacos, kihívó hadüzenetnek, mely az *Új Versek*-ben fog megszólalni. Ady 1900-tól voltaképp már az az ember, aki az *Új Versek*-ben megnyilatkozik, de egyelőre nincs itt az idő, hogy megmutatkozzék.

VIII.

Már Földessy Gyula rámutatott, hogy Ady előbb érkezik el a filozófiai-politikai tisztánlátáshoz, mintsem művészileg magára talál (*Tanulmányok és élmények*, 1934, 131—2. l.), Németh László is hangsúlyozza, hogy Ady „feje rég egy olthatatlan dűhű s ritka valóság-érzékű gondolkozóé, mikor az igazi Ady-verseknek még egy szaka sem csordult ki”, (*Kisebbségben*, 1940. 55. l.) Utánuk Bóka László számtalan idézet felsorakoztatásával bizonyítja be felismerésük igazát, — sajnos, a filozófiai és politikai vizsgálatot már a politikaira szűkítve. Ady politikai tisztánlátásának köszönhető, hogy költészete a magyar társadalmi fejlődés hajtóereje lett. De nem kevésbé fontos Ady emberi és költői fejlődése szempontjából is. Mert ezáltal látta meg élményei okát, mélyebb értelmét, lett harcossá, új dolgok hívévé, alakult ki az a koncepciója, hogy aki a magyar világot meg akarja reformálni, az tragikus Messiás lesz, s talán mindennél fontosabb, hogy társadalmi viszonyaink elítélése következtében mert az lenni, aki volt. De nem értjük meg őt oly egyszempontú figyelemmel, mely csak antiklerikalizmusát, társadalomkritikáját vizsgálja, de azt már nem, hogyan alakul ki világnézete, hogyan teszi magáévá a természettudományos felfogást, a nietzschei pogány életimádatot s ugyanakkor némileg a kor idealista szemléletét is, hogy alakul viszonya valláshoz és istenhez. S még e

világnézeti tisztulást sem elég megvilágítani, ha nem értjük, hogy volt-e és mi volt mindennek a szerepe művészi fejlődésében.

Ha ugyanis a költői képzelet elevensége, a formakésztség stb. független is a világnézet-től, a költői mű mélységét a világnézet határozza meg: az vonja meg a vonalat, ahol képzeletünk megtelepszik és virágait elővarázsolja. Az új nyelv nem hull készen az égből, a költőnek el kell előbb háritania hamissá vált örökölt konvenciókat és le kell ásnia egy új szemléleti és érzelmi rétegbe, hogy ott a maga új kifejezőmódját megtalálhassa. A konvenció elhárításában és a saját lelki mélyeibe való leásásban pedig a költőt érzelmi élményei és azokkal kölcsönhatásban levő gondolkozása segítik.

A politika és világnézet láthatatlan előfeltételként jelen van Ady oly verseinek hátterében is, amelyekben szó sincs politikáról. Mint ahogy Petőfi sem nyúlt volna oly fesztelenül új témáihoz és teremtette volna meg a maga közérthető, újszerű, népies nyelvét, ha egyidejűleg nem jutott volna el a demokrácia elvéhez, s József Attila *Nincsen apám*-jának hetyke, vagány hangja az ő ifjúkori anarchizmusa talaján hangzik fel. Ha ők is hírlapírók lettek volna, mint a fiatal Ady, az irodalomtörténetírás alkalmasint róluk is megállapíthatná, hogy előbb értek meg politikailag, mint költőileg.

Miért nem írt a fiatal Ady mégsem politikai verseket? Kíelte talán politikai érzéseit a napi publicisztikában és aktuális tréfás dalaiban? Inkább azt hiszem, hogy a belpolitikai párt-harcokat és helyi csetepatékat kezdetben nem tudta magasabb perspektívából nézni, így pedig prózáinak érezte. Mikor aztán felismeri, hogy e harcokban a magyarság jövője és saját sorsa dől el, mikor meglátja a magyar társadalom tragikus elmaradottságát és uralkodó osztályainak konok ellenállását a haladással szemben, először úgy érzi, hogy el kell hallgatnia, mert itt a harc, sőt minden igényesebb szó hasztalan, hogy az igazán nagyok, "Kik rátermettek messiási sorsra, Belefultak mámorba, alkoholba". Az *Áldomás*-ban, ahol először mondja ki ezt a gondolatot, először kísérti meg őt az elhallgatás, melynek vágya később is minden mélyebb csalódás után elfogja (*Most pedig elnémulunk*), esetleg oly formában, hogy megbánja az irodalmi életben előbb játszott szerepét (*Mért is tettem*). Ez az elhallgatás már politika; s aki így hallgat el, az a majd egyszer megszólal, már nem tréfás dalban, hanem igazi mélyről jövő lírában fog politizálni. Persze, szükség volt Párizsra is, hogy kritikája kellő távlatot és mértéket kapjon és türelmekedjen a tréfás dalokban megglossázott helyi politika vicinális ügyein. Szükség volt az 1904—1905-ös hazai társadalmi forrongásra, a radikális és szocialista erők országos felerősödésére, az orosz forradalom távlatára, hogy érdemesnek lássa a politikába való beleszólást. Ha nincs az 1904—1905-ös társadalmi-politikai forrongás, talán ő is meghasonlott, dekadens költő lesz vagy elhallgat, „befelül mámorba, alkoholba”. Forradalmi érzése, amik 1898—1899 óta forrtak benne, alig szólalhattak volna meg. A parazsát, mely addig hamu alatt pislákol benne, az a szél lobbantotta lánggra, mely 1904—1905-ben hangosan kezdett fújni odakünn. Természetesen nem azt jelenti ez, hogy minden jelentős költőt csak a forradalom szabadíthat fel. Babits vagy Kosztolányi ugyanazok lettek volna enélkül is. Ady mondanivalóit azonban csak egy felbolydult világban lehetett kimondani.

De a legátérzettebb és legnagyobb politikai tisztánlátás sem tette volna őt a nagy költővé, aki volt, ha nem tudott volna oly eredeti és gyökeres, oly erőteljes és finom, oly elragadóan szuggesztív nyelvet teremteni. Zsenije kibontakozásának vizsgálatánál újszerű érzésvilágát és nyelve megizmosodását is nyomon kell követni, nemcsak politikai felfogása radikálizálódását.

Minden művész fejlődésének törvényszerű szakaszai, hogy 1. elsajátítja a hagyományos formákat, 2. majd széttöri, illetve 3. a maga kifejezésére alkalmassá gyúrja őket. Ady a *Versek*-ben járja az első szakaszt, e könyv megjelenése után, de már 1899-ben kezd a másodikat, s 1900-tól a harmadikat. Az eredetiség mellözhetetlen állomása ugyanis a fennálló világ és költészet részbeni megtagadása. Ady fejlődésében a politikai-világnézeti kritika töltötte be azt a szerepet, hogy elsöpört bizonyos hagyományos témákat, pl. a karácsonyi áhitatot, mely

a *Versek*-ben még megszólal, sőt némely örökölt szavakat is, mint álom, könny, az tette, hogy Ady át mer élni olyan érzéseket, mint „Mit bánom én, ha utcasarkok rongya!”

A kortársak optikai csalódását, hogy Ady váratlanul, egycsapásra találta meg a hangját, az okozhatta, hogy könyveiben kísérték szemmel az útját, nem pedig versei tényleges keletkezésének sorrendjében. Ha ugyanis így figyeljük fejlődését, szemünkbe tűnik, hogy Ady nem egyszerre veti el magát a korában divatozó versírás partjaitól, hanem fokongként merészkedik a nyílt tengerre egyre beljebb. Szókincese, mely a *Versek*-ben a választékos irodalmi szavakra korlátozódott, most a realitást hangsúlyozó, a mindennapi nyelvből vett szavakkal egészül ki, nyersebb, keményebb lesz. Stílusának gyors fejlődését jól illusztrálja néhány példa. 1897-ben, mint láttuk, még a nótánál tart. 1898—1899-ben hangulatban, szókincsben, versformában már Reviczkyt követi:

Szerelmi vágy, szerelmi álom,
Emléke, fénye íz feléd,
Keresem az elveszett édent,
Remények, álmok édenét.
Amikor én rajongó vággyal
Követlek, várlak tégedet,
A múltnak álma száll meg akkor:
A múlt és az emlékezet. (A múltért).

Szívek messze egymástól című versében (1902) még beleesik a „valahol” használatának divatos olcsó költőiségébe, *A Könnyek asszonya* (1903) és a *Tovább* pedig még refrénnel él („Véres szívemre szomorún A könnyek hullnak, hullnak”). 1899—1900-ban olykor már túlmeleg Reviczky; a *Pán halála* költője például sosem írta volna le a halálhoz való közeledését oly testi vonatkozású szavakkal, mint Ady: „Ha elromolt tudóm, gerincem, Bejutok majd én is a sorba” (*A vég után*, 1899. nov. 23.) s a dicsőséget sem emlegette volna oly népies ízű keserű gúnnnyal: „Szóval lesz majd csőstől dicsőség” (amit népnemzeti költő is legfőljebb tréfás versben írt volna le, komoly hangulatú versben nem). A *Mégegyszer* hasonló című prólogusában (1900. szept. 26.) hasonló triviális öngúnnnyal jellemzi magát, ezzel is hangsúlyozva, hogy az álmokból a földre szállt: „Ilyen olcsó lelket nem kapnak: Csak egy forint, kérem alásan! . . .” De a triviális szólam itt nem hat frivolnak, mert fájdalmas fintor. A realizmus bevonulását jelzik Ady stílusába az ilyen sorok is:

Kinek nem kell a tucat-élet,
Egész szépen aludni térhet,
Ha elhamvasztja önnön lángja,
Ha nincs tudője s nincs több álma . . .
(Az utolsó részlet, 1899. nov. 4.).

az oly kertelés nélküli, agresszív jelzők, mint: „A világ az izmos butaké”, „Szamar hitben, dús hangulatban Másoknak lelke, teste épül” (*Éles szemmel*, 1900. aug. 12.), vagy a *Békesség ünnepén* szarkasztikus fordulatai. A nótától tanult logikus, nyílegyenes, egyszerű szerkezetét a valósághoz közeledés érdekében bonyolultabb szerkezettel cseréli fel, vagy úgy, hogy az érzést ellenmondásos folyamatában ábrázolja, a befejezésben megtagadva a vers addigi tartalmát (*Az élet, Hídeg május, Misztérium, A vég után*), vagy úgy, hogy újszerű módon egymásba ölti az önelemzést és a környezetrajzot. (*Az utolsó részlet*.)

Ide tartozik írásjeleinek változása. A *Krisztusok mártírja* című költeményében (1901) még kisbetűvel írt „harmónia” szót az *Új Versek*-ben már nagybetűvel írja („És én kerestem egyre-egyre Valami nagy Harmóniát”), ami, úgy vélem, nem más, mint a „szent” jelző, ill. az áhitat helyesírásbeli kifejezése; 1904-től pedig végleg és teljesen szakít egy akkoriban divatos írásjellel: a három pont használatával.³ A *Mégegyszer* még tele van vele; az *Új Versek*-

³ A jelenségre felhívom a kritikai kiadás szerkesztőinek figyelmét: 1905. dec.-től a . . . oly biztosan hiányzik Ady írásaiból, hogy kétes esetekben ezen mérhetik egy szöveg hitelességét.

ben már egyetlenegyszer sem fordul elő, s oly tudatosan és eltökélten kerüli, hogy a *Mégegyszerből* az *Új Versek*-be átvett öt költemény interpunkcióját is átírja: megfosztja őket valamennyi előbbi hárompontjuktól. A *Vízió a lapon*-t például 1903-ban még így közli: „Ez itt a lép világa . . . Szürke, Silány világ. Megülte Az örök köd, mely egyre rémit . . .” Az *Új Versek*-ben ugyanezt már a fölösleges hárompontok nélkül, kemény körvonalakkal, így találjuk: „Ez itt a lép világa. Szürke, Silány világ. Megülte Az örök köd, mely egyre rémit.” Részben Baudelaire és Verlaine hatása lehet ez, akik sosem élnek ezzel az írásjellel, de mélyebb oka bizonyára Ady ráeszmélése e jel filléres álköltőiségére és törekvése egy keményebb művészetre.

Ady új költői nyelvének érdekes sajátága azonban, hogy miután Reviczky túljutva megtelik földízi nyersséggel, valóság-izzel, egyidejűleg emelkedetté, intenzíven érzelmessé, szimboliztikusan sejtettővé, sőt gyakran patetikussá válik, — valószínűleg párhuzamosan azzal, hogy míg politikai gondolkodása radikalizálódik, világnézetére az idealisztikus áramlat van befolyással. Míg a korábbi kritika csak a titokérvőt vagy épp a misztikust vizsgálta Adyban, újabban — eltekintve Révai könyvétől — csak a politikust keressük benne. Holott az egész Adyt csak úgy foghatjuk fel, ha mindkét oldalát látjuk. Mint a Debreceni Főiskolai Lapok 1898. dec. 20-i száma beszámol róla, a Magyar Irodalmi Társulat ülésén Takács Endre jogász versében Ady többek közt azt kifogásolta, hogy az érzelmek „túlhevülésében még az Istent is megtagadja”, s ezért a költemény nem valószínű és nem is elfogadható. Még (vagy már) 1899 dec.-ben is a vallásosság hanyatlását felpanaszló, tudományellenes verset ír:

Kihült a szív, elszállt a lélek,
A vágy, a láng csupán a testé;
Heródes minden földi nagyság
S minden igazság a kereszté . . .
Elvesztette magát az ember,
Mert lencsén nézi az eget,
Megátkozta világrajöttét —
Beteg a világ, nagybeteg,

(*Karácsony*), mely nagyon erősen emlékeztet Reviczky! *Tartsatok bűnbánatot!* című költeményére („Megoldható-e annyi rejtély? S a tudás haszna ó mi lesz! . . . A föld s nap élte is múlandó S velük az ember is kivész. S ki végsőnek marad, bevallja, Hogy boldogság itt nem lakott; Csak élvágy s harc az Isten ellen! . . . Ó tartsatok bűnbánatot”). Úgy tetszik, a vallás utáni vágy és a transzcendens iránti érzék sosem hunyt ki Adyban egészen. Erősíthette benne ezt, hogy, mint eltemetetlen élőhalott (aminek már Debrecenben érezte magát), az életen félig túlevő ember, a halál rokona búcsúzó tekintetével nézett a világra. Nietzsche hatása alatt ugyan a kereszténység és pogányság ellentétében az utóbbi mellé áll, ám antikrisztianizmus csak annyit jelent, hogy az élet nevében elítéli a keresztény morált, de az élet szent titokzatosságának érzése sohasem hagyja el. Ez az érzés persze tökéletesen mentes a szokványos vallásosság teológiai elképzeléseitől, alig több, mint annak érzése, hogy a világnak a jelenségek mögött rejlő, titokzatos, szent lényege van. Metafizikai költészete e lényeg kereséséből fakad.

Különös új nyelvi ötvözet jön létre így, a dolgokat a maguk ellentmondásosságában látó s ezáltal páratlanul dús hangszerelésű, izgalmasan életteljes nyelv, olyan lélek alkotása, amely egyszerre kijózanult realitáshívő és magasabb finomságokat kereső, egyszerre természet-tudományos és misztikus hajlamú. Jellemző, hogy kb. 1900-tól, ugyanakkor, amikor kerülni kezdi az elcsépelet „álom” szót, felbukkan nála a „szent” jelző (*Az én menyasszonyom*, *Misztérium*, *A kenyér*), ami ugyan nem jelent vallásosságot, de valami újszerű metafizikai hangoltságot, diszpozíciót a jelenségek áhitatos fellagására, s feltűnik *Áldomás* című költeményében és a *Béke ünnepén*-ben a bibliás pátosz.

Végül 1901-től már a szimbolista célzásokkal és áttételekkel, mágikus hatású, sejtető sorisméltésekkel és ellentmondásos jelzőkkel dolgozó Ady jelentkezik az *Éjnimádó* III.-ban :

Begázolok a ködbe,
A sötét, lomha ködbe,
Átgázolom a bokrot,
A száraz, árva bokrot,
S bekiáltom a csöndbe,
Az édes, szörnyű csöndbe :
Elmúltak a virágok,
Elmúltak a leányok :
Én itt vagyok, maradtam
És úr vagyok a csöndben.

IX.

A *Mégegyszer* a bizonyítéka, hogy a lassú társadalmi fejlődés is eljuttatott egy meghasonlott, modern Adyhoz. A történelmi események (a darabont kormány körüli országos válság, az orosz forradalom) eredménye, hogy az *Új Versek*ben váratlanul egy harcos Ady áll elénk. Persze a forradalmi zajlás rá is csak azért van akkora hatással, mert ő elő volt készülve rá : egész lelke alig várta a vihart.

Az *Új Versek*, mint rajongások és támadások célpontja, már kellő méltatásban és vizsgálatban részesült, s ezért ezúttal csak a költő fejlődésében elfoglalt helyét kívánom egy-két vonással jellemezni. E kötetben az az új az előzőkhöz képest, hogy az addig fáradtan, kihülve-reménytelenül földönfekvő Ady talpraszökken, támadó haraggal odadobja a kesztyűt a fenn, álló Magyarországnak, gőgösen és büszkén szembeszáll vele :

Verecke híres útján jöttem én,
Fülemben még ősmagyar dal rivall,
Szabad-e Dévénynél betörnöm
Új időknek új dalaival?

A változást tisztán láthatjuk, ha az 1903-as *Lótuszt* összehasonlítjuk az 1905-ös *A Tiszaparton* című költeménnyel, mely némileg amannak művészebb, új feldolgozása. Az utóbbi költemény ugyanis nemcsak tömörebb és pregnánsabb a *Lótusznál*, hanem világnézeti alapja és érzelmi tartalma is más. A *Lótuszban* így panaszkodik :

A mi hazánk ez sohasem volt,
Mi csak romlásra éltünk itten,
A fény és illat buja álmát
Elvette egy kegyetlen Isten,
S mi már csak siratjuk az álmot.
E világ nem a mi világunk,
Mégöltek a hideg virágok,
Mégöltek engem, téged is,

A Tiszaparton viszont :

Gémeskút, malomalja, fokos,
Sivatag, lárma, durva kezek,
Vad csókok, bambák, álombakók,
A Tiszaparton mit keresek?

Míg tehát amaz szomorú és panaszos hangon a nyugati keresztény kultúrát okolja a pusztuláért, az utóbbi költemény a konkrét, jellemző vonásokkal vázolt magyar társadalmi viszonyok ellen emel keserű vádat. A múltjával való szakításra jellemző, hogy 1907-ben megtagadja a könnyet is :

Bérenc a Könny, és mi elűztük,
 S hogy elűztük, azóta látunk,
 Ó Könny, te emberdüh-sikkasztó,
 Áruló barátunk.
 Nem akarunk olcsón enyhülni,
 Nem akarunk mi elcsitulni,
 Könnynél a vér százszor, ezerszer
 Szebben tud hullni.

(Az elűzött Könny.)

Ez a kihívó harciasság (mint *Az én menyasszonyom* elárulja) legalább 1900-tól ott lappangott Ady izmaiban, de csak most lett tartós magatartása. Most hisz társadalmunk átalakulásában, nem hiszi magát élőlhalottnak s az élet elviseléséhez nincs szüksége alkoholra.

Némely dekadens és meghasonlott vonásai ellenére csupa bizalom a jövőben és a maga jövőjében. Cikkei szerint — mint már Bóka László rámutat — már 1902-től bizni kezd a haladó erők győzelmében és imádja az életet, s ez maga is kizárja az éjimidátot: „Csupa nagyszerűségeket látok az életben. A szívem nagy tervek kohója”, írja (*Itthon vagyok*, 1903. nov. 26.) Ady kibékült az életével, múltja önromboló szokásaival is. „Csak önmagamot akartam megtalálni, s ma már úgy érzem: büszke, szabad és bölcs vagyok.” (Uo.) Párizs éppenséggel mámorossá teszi. A *Holnap* megindulása még messze van, de ő már most a Holnap költője. Gyermeke „a vigak Messiása” lesz, „ki majd miértünk is örül”. Milyen messzeségben van most a *Versek* koravén álomtemetése és az *Éjimidó* pesszimizmusa. Mondhatni, a későbbi *Vér és arany* inkább folytatása a *Mégegyszer* pesszimizmusának, mint az *Új Versek*. Mily bátorság az új motívumok hangütésében! Itt szólal meg a féligcsókolt csókok dekadenciája, a pénz imádata, a magyar ugar átkozása, itt tárul fel, szinte kihívóan, a lélek sötét alvilága. S mily váratlan és újszerű művészi biztosság a kifejezésben: drámai, tömör előadás, képekben gazdag, energiával telített nyelv, bűvös zenéjű, eredeti verselés, s egy egészen új eljárás: a helyzetek és érzések szimbolikus mesébe-transzponálása s ezáltal a hétköznapi prózája és az egyéni esetlegesség fölé emelése.

Az új kutatás helyesen teszi, hogy az első két kötetben az *Új Versek*-hez fűző szálakat keres. De a kortársaknak is igazuk volt, hogy Ady zsenije csak az *Új Versek*-ben jelent meg hódító pompájában. Mint a lassan, küszködve kigyulladó lámpa, már előbb is villant egyet-egyét, de állandó vakító fényben csak itt lobbant fel. A csoda már előbb is készülődött, de csak 1904—1905-ben teljesedett ki igazán.

A változást részben megmagyarázza, hogy az *Új Versek*-et túlnyomólag 1905-ben írja, mikor Oroszországban felkel a nép, nálunk a Szabadelvű Párt megbukik s érezni, hogy a fennálló rend nem oly megmozdíthatatlan többé, mint aminőnek nemrégiben látszott. A magyarság ostromozása s a dekadencia merész vállalása is, a legtitkosabb érzelmi életnek e nyílt feltakarása kihívás volt, melyből sugárzott a harci kedv és erő. Az *Új Versek* át van itatva dekadens elemekkel, mégsem dekadens. S éppúgy ugrás előbbi könyveihez és a századforduló modern magyar költészetéhez képest, mint Petőfi lírája a reformkorhoz képest.

Аладар Комлош

ПО СЛЕДУ МОЛОДОГО АДЫ

Статья ищет ответ на вопрос как дошел Ады от своей первой книги до «Новых стихов»; то есть: может ли быть, что гениальный поэт до 22-ух лет никак не высказывает свою гениальность, и если да, то как он становится позже гением. Статья считает, что первые три книги Ады, являются ступенями единого развития. Содержание «Стихов»: оплакивание потерянных иллюзий; содержание тома «Еще ли раз?»: за его испорченную жизнь ответственны венгерские обстоятельства, и они так безнадежны, что от них

можно спастись лишь охмелением, «Новые стихи» содержат нападение Ады на венгерскую жизнь. В 1898-ом году Ады от песни доходит до Ревницкого; в начале 99-го до реализма, до созерцания безнадежного положения; с 904-го года он выступает против венгерской действительности. Его развитие не было одним большим прыжком, а рядом маленьких, еле заметных. Значительными пунктами его развития было образование определенных узлов мыслей, среди которых очень важной была трагическая концепция Мессиса, появившаяся в 99-ом году. Значение города Варод в том, что к Ады здесь возвращается самолюбие и вера в будущее, которое было основой его наступления в «Новых стихах». Также важна и политико-общественная дальновидность с точки зрения развития поэта. Это заставило его усторонить из своих взглядов и языка много конвенций. Так с 900-го года его язык тоже стал реальным. Но в тоже время он стал более возвышенным и обещающим, наверное параллельно с реализованием политических взглядов на мировое воззрение поэта влияет современный идеалистический поток. Исторические события 1903—5-го годов не совсем неожиданно вызвали у него борьбу. «Новые стихи» пропитаны декадентскими элементами, но даже из них излучается бодрое настроение и сила борьбы.